

4. *Кораблін С.* Інфляція / С. Кораблін // Дзеркало тижня. Україна. – 2002. – № 9 (384). – 8–15 берез.

5. *Мельничук В.* Національна стратегія в економіці України / В. Мельничук // Національна ідея – відповідь на виклик часу : матеріали наук. конф. (Пуца-Озерна, 23-24 березня 2001 р.). – Режим доступу : http://www.varianty.org.ua/National_idea/Melnychuk.htm.

6. *Одінцова Г. С.* Теорія та історія державного управління : навч. посіб. / Г. С. Одінцова, В. Б. Дзюндзюк, Н. М. Мельтюхова. – К. : ВД “Професіонал”, 2008. – 288 с.

7. Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2002. – 864 с.

Надійшла до редколегії 18.04.2012 р.

УДК 351

С. В. СТЕПАНЕНКО

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Розглянуто взаємопов'язані питання екологічної безпеки та сталого розвитку. Проаналізовано стратегічні підходи до формування і реалізації державної інноваційної політики в Україні.

Ключові слова: економіка знань, сталий розвиток, стратегія розвитку, інноваційна спрямованість, інвестиційна привабливість.

Considers the interrelated issues of environmental security and sustainable development. Also analyzes the strategic approaches to development and implementation of national innovation policy in Ukraine.

Key words: knowledge-based economy, sustainable development, strategy development, innovation orientation, investment attractiveness.

Характерною ознакою минулого століття було прагнення людства до забезпечення економічного і технологічного розвитку. Успіх вимірювався переважно зростанням валового внутрішнього продукту. Вважалося, що це автоматично приведе до добробуту і значного підвищення рівня життя людей.

Такий прогрес майже завжди забезпечувався за рахунок нещадної експлуатації та збіднення навколишнього середовища, експансії “закона джунглів” – хто сильніший, той і виживе. Такі нероздільні сфери, як економіка довкілля та суспільні інститути функціонували ізолювано одна від одної. Почала руйнуватись сама природна основа існування та внутрішнього світу людини. Суспільство такого типу

фактично жило за рахунок майбутніх поколінь. Як наслідок – на початок ХХІ ст. світ зіштовхнувся з глобальними екологічними проблемами, голодом і збідненням більшості населення Землі, деградацією моралі, наростанням регіональних і міжетнічних конфліктів, тероризмом.

Економічний підхід у подоланні цих викликів полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосування природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного природного або людського), з використанням якого цей сукупний дохід створюється. Водночас перехід до інформаційного суспільства призводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності. Уже тепер ці потоки перевищують обсяги переміщення матеріальних товарів усемеро. Розвиток нової економіки стимулюється не лише дефіцитом природних ресурсів, а й зростанням обсягів інформації та знань, що набувають значення затребуваного товару.

Вітчизняними ученими, роботи яких присвячено питанням екологічної безпеки та сталого розвитку, є О. Барановський, З. Варналій, А. Гончарук, Я. Жаліло, Т. Ковальчук, А. Козаченко, Т. Костюк, Ю. Лисенко, В. Мунтян, В. Приходько, Г. Тарасенко. Процеси формування економіки знань та їх кореляція з процесами нагромадження та використання людського капіталу набули широкого висвітлення у працях О. Грішньої, А. Гальчинського, В. Гейця, Л. Федулової та багатьох інших.

Ці обставини примусили прогресивну міжнародну громадськість і відомі недержавні міжнародні організації започаткувати новий підхід до подолання зазначених глобальних проблем, який отримав назву концепції сталого розвитку (sustainable development). Він значною мірою став продовженням концепції ноосфери, сформульованої академіком В. Вернадським ще в першій половині ХХ ст. Суть його полягає в обов'язковій узгодженості економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувалися якість і безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля й відбувався соціальний прогрес, який визнає потреби кожної людини. Водночас сучасні відтворювальні процеси потребують обґрунтування інноваційної та інвестиційної діяльності в умовах соціальних трансформацій.

З погляду екології, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватись й адаптуватись до різноманітних змін, замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічного різноманіття.

Країни-лідери, за визначенням індексного показника сталого розвитку, в якому використані масштабуючі коефіцієнти для забезпечення однакової ваги економічного, екологічного та соціального вимірів, не належать до супердержав із домінуючими ідеологіями та економіками. Базові галузі промисловості цих країн не зорієнтовані на використання значних природних ресурсів чи дешевої робочої сили. Характерна особливість цих країн – домінування у структурі доданої вартості їхніх економік значної частки інтелектуальної та високотехнологічної праці. Усі ці

країни перебувають серед світових лідерів за індексами екологічного виміру, конкурентоспроможності та за індексом суспільства, заснованого на знаннях. Вони активні в інноваційній діяльності, спрямовують близько 3 % і більше свого ВВП на дослідження та розвиток.

З початку 1990-х рр. ці країни активно розбудовували модель “екологічної економіки” та “економіки знань”. Вони почали масово виробляти нові знання, “екосистемні” товари і послуги, а через кілька років ввели до своєї стратегії ще один продуктивний фактор розвитку – соціальний капітал. Тому на сьогодні – це країни з добре гармонізованими складовими сталого розвитку: економічною, екологічною та соціальною. Вони найбільшою мірою наблизилися до моделі розумного (Smart) суспільства, що є вищою формою розвитку суспільства заснованого на знаннях.

Теорія і практика показують, що на межі століть учення В. Вернадського про ноосферу виявилось необхідною платформою для напрацювання триєдиної концепції сталого еколого-соціально-економічного розвитку. Узагальнення цієї концепції були зроблені на всесвітніх самітах ООН у 1992 та 2002 рр. за участю понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених. Отже, нова концепція системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну.

Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, збереження стабільності суспільних і культурних систем, зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина має стати не об’єктом, а суб’єктом розвитку. Вона повинна брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті й реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми, плюралізм думок і толерантність у відносинах між ними, збереження культурного капіталу і його різноманітність насамперед спадщини недомінуючих культур.

Системне узгодження та збалансування цих трьох складових – завдання величезної складності. Зокрема, зв’язок соціальної та екологічної складових призводить до необхідності збереження однакових прав нинішніх і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги незаможним прошаркам суспільства. Нарешті, взаємозв’язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля. Вирішення цих завдань – найголовніший виклик сьогодення для національних урядів, авторитетних міжнародних організацій та всіх прогресивних людей світу.

Важливою проблемою на шляху втілення концепції сталого розвитку є формування системи вимірів (індексів та індикаторів) для кількісного та якісного оцінювання цього складного процесу. Головні вимоги до зазначеної системи вимірів – її інформаційна повнота та адекватність представлення взаємопов’язаної тріади складових сталого розвитку. У цьому напрямі зараз працюють як відомі міжнародні організації, так і численні наукові колективи, але однозначного узгодження цієї системи вимірів поки що не досягнуто.

Звичайно, всі індикатори, що впливають на складові наведених індексів, як і самі ці індекси, вимірюються в різних одиницях і мають різні інтерпретації. До основних індексів, які характеризують сталий розвиток, належать такі: індекс економічного виміру; індекс конкурентоспроможного розвитку; індекс економічної свободи; індекс соціального виміру; індекс якості і безпеки життя; індекс людського розвитку; індекс суспільства заснованого на знаннях.

Турбує навіть не та обставина, що Україна практично за всіма визначальними індексами, індикаторами і показниками сталого розвитку істотно поступається не лише світовим лідерам і країнам “великої вісімки”, а й усім постсоціалістичним країнам. Принципово важливим є те, що Україна досі перебуває у стані дискусії з приводу своєї національної ідентичності, вона ще не визначилася з політикою і стратегією власного розвитку. За таких умов найкращі реформи економіки, науки, освіти, інноваційної сфери не дадуть бажаних результатів. Якщо ж припустити, що Україна нарешті визначиться зі своєю національною ідеєю та з ефективною системою влади і буде готовою до швидких суспільних перетворень, то постане питання: яку модель розвитку їй обрати.

Криза напрацювання власної ідеології та стратегії розвитку України, що затяглася, може відіграти і позитивну роль. Це роль “чистої сторінки”, на яку Україна має шанс покласти напрацьований світом кращий досвід. А це досвід гармонізованого, сталого розвитку суспільства, в якому добробут людей, навколишнє середовище, природні ресурси та людський капітал, втілений у досягненнях науки, освіти, технологіях, високих моральних цінностях, – категорії нероздільні, рівновеликі й такі, що взаємно доповнюють і збагачують одна одну.

За більшістю позицій Україна не проводила ретельних досліджень і значно відстала від світового рівня. Водночас, такі окремі напрями – виробництво авіаційно-космічних продуктів, ядерні технології, зброя – успішно розвиваються, а інші мають значний науковий і технологічний потенціал для розвитку: передові матеріали та обладнання для їх виробництва, електроніка, біотехнології, гнучке автоматизоване виробництво.

Розвивати одночасно багато інноваційних напрямів нераціонально для економіки держави. Згідно з останніми доктринами Євросоюзу, на ринку високотехнологічних товарів кожній країні притаманна певна спеціалізація. Наприклад, Ірландія та Нідерланди спеціалізуються на комп’ютерній та офісній техніці. Великобританія та Франція – на повітряних літальних апаратах та космічних кораблях, Фінляндія – на електроніці та техніці зв’язку, Швеція, Італія, Австрія – на озброєнні, Данія – на фармацевтичних продуктах, Німеччина – на наукових приладах тощо.

З огляду на можливості, Україні доцільно обрати ті сектори промисловості, розвиток яких стимулював би прогрес у суміжних галузях, які, у свою чергу, спонукали б до подальшого вдосконалення основного напрямку розвитку. Необхідно суттєво збільшити державну підтримку галузей промисловості, що орієнтуються на ринки ядерних технологій, зброї та військової техніки, аерокосмічних апаратів і передових матеріалів, насамперед для розвитку альтернативної енергетики.

Держава повинна підтримувати проекти, орієнтовані на створення цілісної системи виробництва, послідовно розвиваючи технологічні та економічні елементи замкненого міжгалузевого циклу виробництва продукції з високою доданою вартістю. В інших високотехнологічних секторах раціональніше сьогодні використовувати стратегії “запозичення”, тобто проведення комплексу заходів, спрямованих на освоєння випуску наукоємної продукції, що виробляється в розвинутих індустріальних країнах, з наступним формуванням власного інноваційного потенціалу.

Посилення ролі держави у формуванні та функціонуванні національної інноваційної системи, оптимальна комбінація державних важелів впливу та ринкових механізмів, вірно обрана стратегія та визначені пріоритети, здатні забезпечити стале зростання економіки, зміцнити науково-технічний потенціал країни, підвищити рівень життя, забезпечити технологічну безпеку держави.

В економічній політиці має бути місце для інновацій. Без економічного прориву органічне (таке, що спирається на наявні чинники) зростання лише законсервує статус України як третьорозрядної країни, і вона дедалі помітніше відставатиме за більшістю показників конкурентоспроможності – тепер уже не тільки від розвинутих країн, а й від найближчих сусідів.

Наявні резерви так званої факторної конкурентоспроможності (дешева робоча сила і традиційний експорт товарів з низькою доданою вартістю) або вже вичерпали себе, або вичерпають у середньостроковій перспективі. Підвищення темпів економічного зростання, рівня і якості життя потребує мобілізації якісно нових чинників розвитку – це може статися лише в результаті “економічного дива” українського зразка.

Виникає питання: чи може Україна забезпечити темпи сталого економічного зростання на рівні 8 – 10 % на рік, і якщо так, то що для цього потрібно.

Економічний прорив має ґрунтуватися на послідовній ліквідації критичних відставань в інституційно-регуляторному середовищі, на інтенсивному створенні основ для економіки знань, і зміцненні соціальної згуртованості населення шляхом накопичення соціального капіталу [1].

На Заході інтерес до соціального капіталу, його вимірювання та методів його накопичення різко зріс, особливо після того, як реалізація ефективної політики економічного зростання та створення економіки знань потребує високого ступеня вміння людей, різних груп і спільнот, включаючи політичні партії, співпрацювати для досягнення спільної мети. Соціальний капітал слід розглядати як особливий суспільний ресурс (капітал), який, взаємодіючи з іншими видами капіталу (природним, економічно створеним і людським) у контексті культурних, політичних, інституціональних і регуляторних умов, сприяє стабільності та динамізму економічного зростання.

Досить амбіційний термін “нова економіка” з’явився в середині 1990-х рр. ХХ ст. у США. Найбільше на формування її концепції вплинула економічна доповідь президента Б. Клінтона Конгресу США в січні 2001 р. Головним фактором становлення та успішного формування “нової економіки” він визначив науково-

технічний прогрес. Провідними американськими економістами – М. Бейлі, Р. Лоуренсом, К. Шоу – використано витончену метафору та зазначено, що стрижнем “нової економіки” є “киплячий казан творчості і науково-технологічних нововведень” [2]. Вони дали хрестоматійне визначення цієї категорії, вказуючи, що вона характеризується надзвичайними змінами та збільшенням економічних показників включно із швидким зростанням продуктивності праці, підвищенням доходів, низьким рівнем безробіття та помірною інфляцією, внаслідок комбінації досягнень науково-технічного прогресу, методів ведення бізнесу і вдосконалення економічної політики, що взаємно посилюють одне одного [Там же, с. 23].

Український бізнес сформувався і зростає значною мірою за рахунок дуже легкого доступу до природних ресурсів, наявності широкої можливості використовувати одну з найдешевших в Європі робочу силу, а також корумпованих зв'язків і тінювих схем організації економічної діяльності. Тому на інновації як на джерело економічного зростання звертає увагу лише незначна частина найбільш технологічно освічених підприємців. До того ж в Україні немає стабільно розвинутої системи державного стимулювання бізнесу для вкладення інвестицій у високотехнологічне виробництво.

Не сприяє інноваційному розвитку економіки, зростання з її боку попиту на наукові результати, відсутність у країні довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку, розбудови інтелектуально орієнтованої економіки з чітко визначеними цілями, конкретними економічними і соціальними орієнтирами, а також механізмами включення суспільства у формування такої стратегії і, особливо, у контролюванні її виконання.

І все ж таки, попри всі втрати і труднощі, вітчизняна наука, завдяки подвижницькій науковій діяльності більшості науковців, які не залишили свою роботу, а також тих молодих учених, які своїм талантом прагнуть зробити внесок у скарбницю наукових досягнень України, зберегла здатність отримувати в деяких напрямках науки результати світового рівня.

Аналіз даних експертних оцінок свідчить, що вітчизняна наука зберегла здатність за певних умов виконувати дослідження і отримувати результати світового рівня з таких напрямів: розробка новітніх розділів математики (в теорії функцій, функціональному аналізі) та теоретичної фізики; дослідження наноструктур і розробка нанотехнологій; радіофізика, міліметрового та субміліметрового діапазону; імунобіотехнології, біосенсорика та молекулярна діагностика; біотехнологія рослин та біофізика; біодеградація; кріобіологія та кріомедицина; нейронаука, зокрема нейрофізіологія; інформатика; мікро та оптоелектроніка; аерокосмічні технології; а також у низці інших напрямів фізики, хімії, біології.

Україна зберегла також потужний, практично безпрецедентний для Європи, потенціал матеріалознавчої науки, зокрема в таких напрямках світового значення, як управління процесами структуроутворення, формування властивостей конструкційних та інструментальних матеріалів, їх зварювання, в тому числі з використанням висококонцентрованих джерел енергії та електромагнітного впливу (електронно- та іонно-променеві технології, лазерні технології тощо); розробка

технологій виробництва функціональних матеріалів для електроніки, лазерної та діагностичної техніки; створення новітніх композитних матеріалів та вивчення механічних властивостей побудованих на їх основі складних конструкцій і систем; розробка технологій виробництва синтетичних алмазів та інших надтвердих матеріалів, а також інструменту на їх основі [1, с. 92].

Низка конкурентоспроможних вітчизняних розробок уже сьогодні могла б вийти на світовий ринок, серед них – технологія і комплекс апаратури для зварювання живих тканин при хірургічних операціях; поліорганосилоксинові адсорбенти; вітчизняні антибіотики – циклоспорини; одержані на основі вітчизняних технологій титанові сплави та інші.

Інноваційний розвиток має охоплювати всі ланки суспільного відтворення. Будь-яке відтворення, яке ґрунтується на незмінній виробничій основі в сучасній економіці, розглядається як статичне і навпаки, лише інноваційному розвитку економіки притаманний динамізм. Україна повинна спрямовувати свої зусилля на покращання технологічного сектора в економіці, треба створювати державні програми для сприяння залученню іноземного капіталу в український науково-технологічний сектор. Також треба покращувати законодавчу базу та державні процедури для залучення як українських, так і іноземних інвесторів, вкладати кошти в запатентовані українські технології.

Як показує світовий досвід, лідерські позиції в технологічному та соціально-економічному розвитку займають саме ті країни, які мають розгалужену та ефективно функціонуючу інноваційну інфраструктуру і використовують її в усьому діапазоні створення та реалізації новацій. Самостійно підтримувати необхідні темпи розвитку технологій більшість українських підприємств не в змозі. Так як розрив між технологічними станом розвинених країн світу та України (окрім окремих галузей: літакобудування, суднобудування, космічні технології) є досить істотним, оскільки економіка держави не має достатніх інвестиційних ресурсів, а “технологічну прірву” складно подолати навіть фінансово забезпеченій системі.

За таких умов важливим є посилення державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності, формування державної політики в цій сфері. До такого висновку підводить і вивчення досвіду розвинутих країн (США, Японії, Німеччини, Великобританії, Франції), які розвиваються перш за все на основі активізації інноваційної діяльності. Саме в цих країнах здійснюється радикальний перехід від традиційної до науково-технічної політики.

Світовий досвід підтверджує, що інноваційна сфера, особливо в країні з перехідною економікою, не спроможна “одужати” з використанням саморегулюючих механізмів. Необхідне впровадження відповідних державних програм, спрямованих на поліпшення інвестиційно-інноваційного клімату і підвищення ефективності інноваційної діяльності.

Розвиток економіки країни безпосередньо пов'язаний з формуванням ефективної державної інноваційної політики, її реалізація передбачає визначення пріоритетів і концептуальних засад інноваційного розвитку країни, формування нормативно-правової бази щодо відносин між державними інституціями та

інноваційно-активними суб'єктами підприємницької діяльності, використання прямих і опосередкованих методів регулювання інноваційної діяльності з метою її активізації, формування і розвитку відповідної інфраструктури.

Основною умовою досягнення довготривалих, позитивних темпів економічного зростання як реального сектора економіки, так і окремих підприємств є активна інноваційна та інвестиційна діяльність. Зважаючи на те, що активізація інноваційно-інвестиційної діяльності належить до системних питань макроекономічного розвитку, вирішення яких має здійснюватись насамперед на державному рівні, дослідження теоретичних і практичних питань формування державної інноваційно-інвестиційної політики становить важливу проблему в сучасній науці.

Важливим механізмом забезпечення інноваційно спрямованої промислової політики є визначення пріоритетів стратегічного розвитку країни, які повинні враховувати загальне підвищення рівня науки, техніки, виробництва. Визначення пріоритетів – це лише початок, оскільки ще більш важливим є розробка програм, які забезпечать їх реалізацію і передбачатимуть відповідне фінансування. Відсутність чіткої інноваційної стратегії розвитку зумовлена тим, що Україна і сьогодні потребує забезпечення інноваціями базових галузей, тоді, коли світ переходить до поглиблення розвитку інноваційно спрямованих. Оцінюючи фінансовий потенціал держави щодо забезпечення розвитку економіки та впровадження інновацій у виробництво, слід констатувати: в Україні існує протиріччя між можливостями та необхідністю здійснення інновацій як на рівні окремих підприємств, так і держави.

Отже, в сучасних умовах відповідність національної економіки критеріям господарської системи світу означає в першу чергу інноваційність на основі достатнього інвестиційного забезпечення, а не лише високий рівень доходів і життя населення, стабільні темпи економічного зростання. Інвестиційна стратегія України має базуватись, перш за все, на позиціях чіткого забезпечення найбільш можливої макроекономічної стабільності та інституціональної передбачуваності. Більш конкретно це може виглядати приблизно так:

- проведення відкритої макроекономічної політики, націленої на стабільне та потужне економічне зростання, підвищення рівня зайнятості та рівня розвитку людського капіталу, цінової стабільності та стабільності зовнішньоекономічних рахунків;
- проведення середньострокової фіскальної політики, більш ефективної та пристосованої до внутрішнього інвестора;
- постійна боротьба з корупцією.

Література:

1. Інноваційна політика України: проблеми та перспективи : зб. наук. пр. / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф. В. П. Горбуліна. – Вип. 1. – К. : ДП НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2007. – 264 с.
2. Economic Report of the President. – Wash., 2001. – 247 p.

Надійшла до редколегії 20.01.2012 р.